"BEN DOĞRUYUM, SEN YANLIŞSIN, HAYDİ DOĞRU CEHENNEME"[1] MEDENİYETLERİN BULUŞMASI VE DİNLER

Prof. Dr. Bernard Lewis
Çeviren: Mahmut Salihoğlu[2]

Kendimizi öncelikli olarak milliyetle tanımlamamak ve diğer dini, siyasi ve benzeri kimlikleri ve bağlılıkları daha kapsamlı ve daha önemli bir bütünün alt bölümleri olarak görmek Modern Batı dünyasında uzun zamandır uygulamakta olduğumuz bir yaklaşımdır. 11 Eylül olayları ve sonrası bizim başka bir anlayışın farkına varmamıza neden oldu: Farklı dinleri bünyesinde toplayan millet yerine farklı milletleri bünyesinde toplayan din. Bu durum, başkalarıyla olan ilişkilerimizde, bizi daha önceleri alışık olmadığımız şekilde bir değerlendirme yapmaya sevk etti. İslam olarak tanımlanan bir güçle yüz yüze gelmemiz "medeniyetler çatışması"na yeni bir ilişki tarzı kazandırdı.

Medeniyetin sadece bize mahsus ve bizim dışımızdakilerin de gayri-medeni [*uncivilized*] olduğu görüşü bir zamanlar genel kabul görmekteydi. Bildiğimiz kadarıyla Çin, Hindistan, Yunanistan, Roma, İran, ve antik Orta Doğu'da yaşamış geçmişin büyük medeniyetleri de aynı düşünceyi paylaşmışlarıdır. Farklı medeniyetlerin var olduğu, ve bunların buluştuğu ve karşılıklı olarak etkileştiği ve hatta daha da ilginci, her medeniyetin bir ömre sahip olduğu, yani doğduğu, geliştiği, olgunlaştığı, gerilediği ve öldüğü görüşü nispeten daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Medeniyetlerin ömrüyle ilgili bu görüşü Arap tarihçi-filozof İbn-i Haldun (1332-1406)'a kadar geri götürmek mümkündür. İbn Haldun, tam olarak bu terimleri kullanmakla birlikte, medeniyetleri değil devletleri daha doğrusu rejimleri tartışıyordu. Bu yaklaşım yirminci yüzyıla kadar medeniyetlere uyarlanmamıştı.

Bu bağlantıyı kuran ilk yazar Alman tarihçi Oswald Spengler olmuştu. Belki de I. Dünya Savaşının dehşetinden ve Alman İmparatorluğu'nun yenilgisinden etkilenerek çevresine baktı ve medeniyetin gerilediğini gördü. Spengler bu anlayış üzerine bir felsefe kurdu ve bunu "Batı'nın çöküşü" *Der Untergang des Abendlandes* ifadesiyle

[1] Bu yazı, Bernard Lewis'in *The Atlantic Monthly*'de [c. 291, no. 4 (Mayıs 2003), ss. 36-42] yayınlanan "I'm Right, You're Wrong, Go To Hell" başlıklı makalesinin çevirisidir. Metinde köşeli parantez içerisinde italik olarak verilen kavramlar konunun daha net anlaşılması için yazının İngilizce aslındaki şekliyle korunmuştur. (Çev.)

[2] Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

kavramlaştırdı. Bu başlığı taşıyan iki ciltlik eseri 1918 ve 1922 yıllarında yayınlandı. Bu eserinde Spengler, farklı medeniyetlerin nasıl buluştuğunu, karşılıklı nasıl etkileştiğini, yükseliş, gerileyiş ve yıkılışını tartıştı.Onun bu yaklaşımını geliştiren Arnold Toynbee bu yaklaşıma medeniyetlerin bir tür temenni ve tabii ki aynı zamanda isabet listesi ile katkıda bulundu. Kısa bir süre önce Harvard Üniversitesi'nden Samuel Huntington günümüzde uluslararası ilişkilerde temel gücün ülkeler veya hükümetler çatışmasından çok medeniyetler çatışmasının olduğunu ileri sürdü. Kanaatimce, medeniyetler çatışmasının modern dönemde uluslararası ilişkilerin önemli bir yönü olduğu görüşüne çoğumuz katılır. Hatta bazılarımız bunu ifade ettiler de. Ancak pek çoğumuz, bazılarının yaptığı gibi, medeniyetlerin dış politikalara sahip olduğunu ve ittifaklar oluşturduğunu söyleyecek kadar ileriye gitmeyecektir.

İnsanlık tarihinde pek çok farklı medeniyetler var olmuş ve aynı şartlarda olmasa da bir kaçı günümüzde hala varlığını devam ettirmektedir. Daha sonraları Atatürk olarak bilinen Mustafa Kemal, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ısrarla modernleşmesini istediği bazı konuşmalarında, medeniyetlerin izafi şartlarına temas etmiştir. Mustafa Kemal meseleyi askeri açık sözlülük ve basitlikle ortaya koyarak şöyle ifade eder: İnsanlar şu medeniyetten, bu medeniyetten ve medeniyetler arası alışverişten ve etkileşimden bahsediyorlar. Fakat sadece bir tek medeniyet diri, sağlıklı ve ilerlemekte; o da Mustafa Kemal'in modernlik dediği "zamanımızın" medeniyetidir. Bütün diğerleri ya ölüdür, ya da ölmektedir. Türkiye ya bu medeniyete katılacak ya da ölmekte olan bir dünyanın parçası olmayı tercih edecekti. O yegane medeniyet, tabii ki, Batı idi.

Sadece iki medeniyet din tarafından tanımlanmıştır. Diğerlerinin de dini vardı ama öncelikli olarak bölgeleriyle veya milliyetleriyle tanımlanmışlardı. Budizm önemli bir dini güç olagelmiştir. O bütün insanlığa evrensel bir mesaj getirmeye çalışan ilk dindi. Antik dönemde Ortadoğu'da Budist faaliyetlerin olduğunu gösteren bazı deliller vardır. Yahudilik üzerinde ve dolayısıyla Hıristiyanlığın doğuşunda Budist etkisinin olabileceği ihtimali ileri sürülmüştür. Budizm uzun asırlar boyunca önemli bir yayılma gerçekleştirmedi. Onun yaygınlaştığı Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya'daki ülkeler de komşuları gibi inançtan çok kültürle tanımlanmaktadırlar. Kısa ve problemli komünizmi istisna edersek, bu diğer medeniyetler ideolojik kapasiteye ve hatta pek çoğu yayılma isteğine bile sahip değildiler.

Hıristiyanlık ve İslam medeniyetleri tanımlayan iki dindir, ve bazı farklılıklarının yanı sıra pek çok ortak yöne de sahiptirler. İngilizce'de ve Hıristiyan dünyanın kullandığı diğer dillerin pek çoğunda iki kelime vardır: *Christianity* ve *Christendom*. *Christianity* yani Hıristiyanlık bir din, belli dini kurumlarıyla beraber bir inanç ve ibadet sistemidir. *Christendom* ise Hıristiyan olmayan [*non-Christian*] veya hatta Hıristiyan karşıtı [*anti-Christian*] unsurları da içine alan bir medeniyettir. Hatırlanabileceği gibi Hitler ve Naziler *Christendom*'un bir ürünüdür fakat *Christianity*'nin bir ürünü olduğunu söylemek zordur. İslam hakkında konuşurken aynı kelimeyi hem din, hem de medeniyet için kullanıyoruz. Bu da yanlış anlamaya yol açabiliyor. Chicago Üniversitesi'nde seçkin bir İslam tarihçisi olan merhum Marshall Hodgson, herhalde bu probleme dikkat çeken ilk kişiydi ve "*Islamdom*" kelimesini icat etmişti. Maalesef "*Islamdom*" telaffuzu zor bir kelimedir ve yaygınlık kazanmadı. Dolayısıyla karışıklık devam etmektedir. (Türkçe'de karışıklık yoktur, zira "İslam" medeniyeti, "İslamiyet" ise özel olarak dini ifade eder.)

Mesela biz, medeniyet tarihini incelerken, İslam ülkelerinde üretilen sanat anlamında "İslam sanatı"ndan bahsettiğimizde bu dinî sanat anlamında değildir. Öte yandan "Hıristiyan sanatı" terimi dinî sanatı, kiliseleri ve dinî heykel ve resimleri ifade ediyor. Fiziği, kimyayı, matematiği, biyolojiyi ve İslam medeniyetinin desteği ile gelişen diğer bilimleri kastettiğimiz "İslamî bilimden [*Islamic science*]" bahsediyoruz. "Hıristiyan bilimi [*Christian science*]" dersek, tamamen farklı ve ilgisiz bir şey kastetmiş oluruz.

Kimse "Yahudi biliminden [*Jewish science*]" bahsediyor mu? Zannetmiyorum. Yahudi bilim adamlarından bahsetmek mümkündür, fakat bu aynı şey değildir. Tabii ki Yahudilik bir medeniyet değildir, o bir din ve kültürdür. Diaspora'dan beri Yahudi tarihi ya Hıristiyan ya da İslam hakimiyeti altında cereyan etmiştir. Hindistan'da ve Çin'de Yahudiler vardı fakat o cemaatler gelişmemiştir. Hem Yahudi tarihinde hem de Hindistan ve Çin tarihinde onların rolü asgari düzeydedir. "Yahudi-Hıristiyan [*Judeo-Christian*]" terimi, ilk dönemler her ne kadar her iki tarafça aynı derecede hoş karşılanmamış olsa da, eski bir realitenin yeni konmuş ismidir. Benzer bir terim olarak "Yahudi-İslamî [*Judeo-Islamic*]" ifadesi daha yakın bir geçmişte gelişip modernliğin doğuşu ile sona eren başka bir kültürel etkileşimi belirtmektedir.

Din tarafından tanımlanan medeniyetler çoğulculukla, ya da başka bir ifadeyle, aynı medeniyet içerisinde olup başka dinlere mensup olan diğer kişilere tolerans fikri ile ne ölçüde uyumludur? Bu önemli soru iki tür din arasında temel bir farklılığa dikkat çekmektedir. Bazı dinler için, nasıl "medeniyet" biziz, bizim dışımızdakiler barbardır manasına geliyorsa aynı şekilde "din" de bizim dinimizdir, diğerleri dinsizdir şeklinde değerlendirilir. Yahudilik ve Asya dinlerinin pek çoğu gibi diğer dinler ise insanların birbirleriyle konuşmak için farklı diller kullandıkları gibi, Tanrı ile konuşurken de farklı dinleri kullanabilmelerini kabul etmektedirler. Tanrı onların hepsini anlar. İngilizce dilinin insan türünün düşünce ve duygularını ifade etmek için şimdiye kadar geliştirmiş olduğu en mükemmel araç olduğunu kalben biliyorum, fakat diğer insanların kendi dilleri hakkında aynı şeyi hissedebileceklerini zihnen kabul ediyorum, ve bu benim için bir sorun olmuyor. Dine bu iki yaklaşım, eleştirmenlerce onları kınamak için kullanılan "muzafferiyetçilik [*triumphalism*]" ve "izafiyetçilik [*relativism*]" terimleriyle rahatlıkla ifade edilebilir. On beşinci yüzyıl *Franciscan* Aziz Capistrano'lu John bir vaazında Yahudileri, Hıristiyanlar arasında şu aldatıcı inancı yaymaya çalışmakla suçluyor: "Yahudiler herkesin kendi inancıyla kurtuluşa erebileceğini söylüyorlar; halbuki bu mümkün değildir." Hiç olmazsa bu defa Yahudiler aleyhine olan iddiasının haklılık payı vardır. Zira gerçekten Talmud, çoktanrıcılar ve ateistler hariç, her inançtan erdemli kişilerin cennette yeri olduğunu söyler. Temel ahlak kurallarına uyan her inançtan tektanrıcılar cennete gitme hakkına sahiptir. Tek bir hakiki inancın var olduğu, onun da kendi inançları olduğu kanaatini paylaşan ve bunu bütün insanlığa ulaştırmanın onların görevi olduğuna inanan Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından izafiyetçi bakış açısı kınanmış ve reddedilmiştir. Hıristiyan dünyada muzafferiyetçi bakış açısı da gün geçtikçe artan bir baskı altındadır ve önemli sayıda Hıristiyan din adamı tarafından artık desteklenmemektedir. İslam dünyasında paralel bir gelişme için şimdilik çok az işaret vardır.

Tolerans tabii ki, son derece toleranssız bir fikirdir. Zira o şu manayı içermektedir: "Patron benim, belirlediğim ölçülere uygun hareket ettiğin sürece benim kullandığım hakların tamamını değil sadece bir kısmını kullanmana izin vereceğim." Kanaatimce bu, dini tolerans denilince normalde anlaşılan ve uygulanan şeyin doğru bir tarifidir. George Washington 1790'da Rhode Island'daki Newport Yahudi cemaatine

yazdığı mektupta, muhtemelen birkaç yıl önce Avusturya İmparatoru II. Joseph tarafından yürürlüğe konan meşhur "Tolerans Beyannamesi"ne atıfta bulunarak şu yorumu yapıyor: "Günümüzde artık, bir sınıfın doğuştan gelen tabii haklardan istifade etmesi sanki başka bir sınıfın müsamahasıdır şeklindeki bir toleranstan bahsedilmemektedir." Bir kaç yıl önce Viyana'da Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların bir toplantısında Kardinal Başpiskopos Franz Koenig toleranstan bahsedince Washington'un yukarıdaki ifadesini ona hatırlatmadan edemedim. "Haklısınız, bundan sonra artık toleranstan değil karşılıklı saygıdan bahsedeceğim" diye cevap verdi. Bu gerçekten muhteşem cevapta ifade edilen yaklaşımı paylaşan kişilerin sayısı hala çok az.

Dine izafiyetçi yaklaşımı benimseyen ve "benim tanrım bana, seninki sana, ötekilerin tanrıları kendilerine" görüşünde olan kişiler için başkasının inançlarına itiraz etmek için belli politik veya ekonomik sebepler olabilir. Fakat prensipte teolojik bir problem yoktur. Klasik olarak "ben doğruyum, sen yanlışsın, haydi doğru cehenneme" formülü ile özetlenen muzafferiyetçi yaklaşımı benimseyenler için tolerans problemdir. Çünkü muzafferiyetçinin dini tek hakiki ve mükemmel dindir; ve diğer tüm dinler en iyi ihtimalle ya eksik veya daha kuvvetli bir ihtimalle sahte ve kötüdür. Tanrı'nın insanlığa son mesajını alan ayrıcalıklı kişi olduğu için o, mesajı bencilce kendisine saklamak yerine onu diğerlerine ulaştırmayı şüphesiz kendi üzerine bir görev bilir.

Şimdi bir kişi buna inanıyorsa bu konuda ne yapar, ve diğer dinlerin mensuplarıyla nasıl bir ilişki kurar? Soruya tarihsel olarak bakacak olursak şu nokta çok açık bir şekilde ortaya çıkar: Diğer dinin tarihî olarak daha önce veya daha sonra mı olduğu son derece önem arz eder. Mesela Hıristiyan bakış açısından Yahudilik önce gelen, İslam ise sonra gelen dindir. Müslüman bakış açısından hem Yahudilik hem Hıristiyanlık önceki dinlerdir. Yahudi bakış açısından ise hem Hıristiyanlık hem İslam sonraki dinlerdir. Fakat Yahudilik muzafferiyetçi bir din olmadığı için bu bir problem teşkil etmemektedir.

Ancak, Hıristiyan ve Müslümanlar için (veya belki de geleneksel Hıristiyan ve Müslümanlar için demem gerekir) bir problemdir. Onların açısından önceki bir din eksik ve geçerliliği kalkmış olarak değerlendirilebilir. Yine de eğer önceki din gerçek vahiy düzeni içerisinde gelmişse, bu onun illa ki sahte olduğu manasını taşımaz. Öyleyse Müslüman bakış açısına göre hem Yahudilik hem de Hıristiyanlık

vahyedildikleri dönemde hakiki dinler olmasına rağmen İslam'ın son ve mükemmel vahyi ile onların geçerliliği kalmamıştır. Her ne kadar onların zamanı geçmiş veya başka bir ifadeyle onlar geçen yılın modeli olsa da özde onlar sahte değildir. Bundan dolayı İslam hukuku (şeriat) belli derecede tolerans gösterilmesine sadece izin vermez, ayrıca bunu emreder.

Tabii ki, Yahudi ve Hıristiyanların kendi otantik kutsal kitaplarını ve dinlerini tahrif etmekle suçlanmaları biraz daha çetrefilli bir konudur. Binaenaleyh Müslüman bakış açısına göre Hıristiyan teslis akidesi ve İsa Mesih'in uluhiyeti öğretisi birer tahriftir. Bu görüş çeşitli Kur'an ayetleri tarafından ifade edilmiştir: "Tanrı'dan başka ilah yoktur. Onun şeriki de yoktur." "O Tanrı'dır, birdir ebedidir. O doğurmamıştır ve doğmamıştır. Onun dengi de yoktur." Bu ve benzeri ayetler ilk dönem İslamî sikkelerde ve yazılarda sıklıkla görünür. Bunlar açıkça polemik amaçlıdır. Bu ifadeler Hıristiyanlığın doğum yerinde ona bir meydan okuma olarak özellikle Kudüs'te Kubbetu's-Sahra'da kitabelerde yazılmıştır. Yahudiler, Muhammed'in gelişini önceden haber veren kutsal kitap pasajlarını ortadan kaldırmakla suçlanmışlardır. Müslüman bakış açısına göre, "Hâtemu'l-Enbiya" olan Muhammed'den sonra gelen her şey kaçınılmaz olarak sahtedir. Bu yaklaşım, İslam ülkelerinde ortaya çıkan Bahaî inancı ve Ahmediye hareketi gibi İslam sonrası dinlere karşı uygulanan katı muameleyi açıklamaktadır.

Müslümanlar önceki dinlerle özel bir ilişki iddiasında olmadılar. Eğer Yahudi ve Hıristiyanlar Muhammed'i kabul etmemeyi tercih ederlerse bu onların kendi kaybı olarak değerlendirildi. Muteber bir dine tabi olanlara tanınan özgürlüğün alanını ve sınırlarını belirleyen şeriata göre Yahudi ve Hıristiyanlara tolerans göstermeye Müslümanlar hazırdı. Kur'an, toleransa hak kazanmış üçüncü bir grup olarak Sabiîleri de belirtir. Sabiîlerin kim olduğu konusunda bazı tereddütler vardır. Zaman zaman bu belirsizlik, Müslüman devlete, münasip görüldüğünde, toleransı Mecusilere veya diğer gruplara teşmil etmesi için uygun bir yol sağlamıştır. Prensipte olarak, çoktanrıcılara veya putperestlere tolerans tanınmamıştır ve bu Müslümanlar tarafından fethedilen Asya ve Afrika'daki bölgelerde zaman zaman ciddi problemlere yol açmıştır.

Tolerans Hıristiyanlar için çok daha zor bir sorundu. Onlara göre Yahudilik onların dininin müjdecisiydi ve Hıristiyanlık Yahudilere yapılan ilahi vaatlerin

gerçekleşmesiydi. Yahudilerin bu yaklaşımı reddetmesi, dolayısıyla, Hıristiyan inancının temel prensiplerinden bazılarını tekzip etmek olarak değerlendirildi. Hıristiyanlığın farklı kolları arasındaki tolerans ise daha da büyük bir problemdir. Bir yabancıya, içerideki muhaliften daha rahat tolerans gösterilebilir. Zira heretikler inançsızlardan çok daha büyük tehlike arzetmektedir. İngiliz filozof John Locke'ın on yedinci yüzyılın sonuna doğru yazdığı *A Letter Concerning Toleration* isimli meşhur eseri o dönemde halâ nispeten yeni bir fikir olan dinî toleransa bir çağrıdır. Locke şöyle yazar: " Ne putperest, ne Müslüman [*Mahometan*], ne de Yahudi dininden dolayı devletin [*commonwealth*] sivil haklarından engellenmemelidir." Tabii ki listede bir kişi eksiktir: Katolik. Farklılık açıktır. Locke ve onun dönemindekiler için putperest, Müslüman ve Yahudi Anglikan Kilisesi için bir tehlike değildi, fakat Katolik tehlike teşkil ediyordu. Katolik, Protestanlığı yıkmaya ve İngiltere'yi Katolik yapmaya çalışıyordu. Ya da o dönemin Protestan polemikçilerinin ifadesiyle İngiltere'yi yabancı bir otoritenin, yani Roma'daki Papa'nın, idaresine bağlamaya çalışıyordu.

Müslümanlar genellikle kendi içlerinde farklılığa daha çok tolerans gösteriyorlardı. Hatta bu tür farklılığın ilahî bir rahmet olduğu anlamında erken dönme ait bir rivayet vardır. Hıristiyanlıktaki anlamında heretiklik kavramı (yani hakim dini otorite tarafından yanlış olarak tespit edilen ve kınanan inanç) klasik dönem İslam dünyasında bilinmemekteydi. Nadir istisnalar dışında, İslam dünyasında sapmalara ve farklılıklara ancak mevcut düzene ciddi bir tehdit oluşturduğu zaman baskı uygulanmıştır. İnanç sorunları hakkında hüküm verme yetkisiyle donatılmış bir otorite nosyonu geleneksel İslam düşüncesi ve uygulamasına tamamen yabancıydı. Fakat zamanla daha az yabancı haline geldi.

Hıristiyanlık ve İslam'ın arka plan ve yaklaşımlarındaki benzerliğin bir sonucu da, bu iki dinin tanımladığı medeniyetler arasındaki uzun tarihsel ihtilaftır. Her biri, son vahyin muhatabı olduğunu iddia eden bu iki din Akdeniz bölgesinde bir araya gelince çatışma kaçınılmazdı. Aslında çatışma neredeyse sürekliydi: İlk Arap-İslam işgalleri fetihler yoluyla İslamı o dönemde birer Hıristiyan ülke olan Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika ve bir süre için de olsa Güney Avrupa'ya kadar götürmüştür. Tatarlar İslamı Rusya'ya ve Doğu Avrupa'ya, Türkler de Balkanlar'a taşımıştır. Her bir ilerlemeye karşı Hıristiyan taraftan bir cevap geldi: İspanya'da *Reconquista*, Akdeniz'de Haçlı Seferleri, Rusların kendi tarihlerinde Tatar boyunduruğu olarak adlandırdıkları

şeyi söküp atmaları, genellikle emperyalizm diye adlandırılan Avrupa'nın İslam ülkelerine büyük karşı-saldırısı.

Bu uzun mücadele, cihad ve haçlı seferi, fetih ve karşı fetih döneminde Hıristiyanlık ve İslam her şeye rağmen belli bir düzeyde iletişimi devam ettirmişlerdir, zira her ikisi de temelde aynı türden dinlerdir. Tartışabilirler, münakaşa ve münazara edebilirler fakat öfke dolu çığlıkları her iki tarafça karşılıklı olarak anlaşılabilirdi. Hıristiyanlar ve Müslümanlar birbirlerine "siz kafirsiniz ve cehennemde yanacaksınız" dedikleri zaman her biri diğerinin ne dediğini çok iyi anlıyordu, zira her ikisi de aynı şeyi kastediyordu. (Cennetleri farklı farklı belirlenmişti, ama cehennemleri birbirine çok benziyordu.) Bu tür iddialar ve suçlamalar bir Hindu, bir Budist veya bir Konfüçyüsçü için ya anlamsızdı ya da çok az anlam ifade ediyordu.

Hıristiyanlar ve Müslümanlar birbirlerini incelediler ve dikkat çekici bir şekilde birbirlerini farklı açılardan araştırdılar. En azından bu, onların içinde bulundukları şartların kısmen farklılığından kaynaklanıyordu. Hıristiyan Avrupalılar kendi kutsal kitaplarını ve kendi klasik eselerini okumak ve birbirleriyle iletişim kurmak için baştan beri yabancı diller öğrenmek zorundaydı. Yedinci yüzyıldan itibaren dışarıya bakmak için başka nedenleri de vardı: Kutsal yerleri, dinlerinin doğduğu kutsal topraklar Müslüman hakimiyetindeydi ve ancak Müslümanların izniyle ziyaret edilebiliyordu. Müslümanların buna benzer problemleri yoktu. Kutsal yerleri Arabistan'da Arap hakimiyeti altındaydı; kutsal kitapları, baştan başa kendi medeniyetlerinin dili olmanın yanı sıra edebiyat, bilim, akademi, hükümet, ticaret ve Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri fethedilip Araplaştıkça ve kendi antik dil ve yazılarını unuttukça artan bir şekilde günlük iletişim dili haline gelen Arapçaydı. Daha sonraki dönemlerde başta Farsça ve Türkçe olmak üzere başka İslam dilleri ortaya çıktı, fakat ilk kuruluş asırlarında yalnız Arapça hakimdi.

İki medeniyetin tecrübe ve ihtiyaçlarındaki bu farklılık onların birbirine olan yaklaşımlarına da yansımıştır. Avrupa'da insanlar, kayda geçirilmiş en erken dönemlerden beri başta o günün en gelişmiş medeniyetinin dili olan Arapça olmak üzere İslam dünyasının dillerini öğrenmeye çalışmışlardır. Sonraları bazı kişiler, daha çok pratik nedenlerle Farsça ve Osmanlı döneminde idare ve diplomasi dili olarak

Arapçanın yerini alan Türkçeyi öğrenmişlerdir. On altıncı yüzyıldan itibaren Fransız ve Hollanda üniversitelerinde Arapça kürsüleri vardı. Cambridge Üniversitesi 1632'de, Oxford ise 1636'da ilk Arapça kürsülerini kurmuşlardı. Avrupalılar artık yüksek bilimleri elde etmek için Arapçaya ihtiyaç duymuyorlardı. Onlar şimdi Arapçayı entellektüel merakla (başka bir medeniyet ve onun âdetleri hakkında yeni bir şey bilmek arzusuyla) öğreniyorlardı. On sekizinci yüzyılda Avrupa, İslam dünyasıyla ilgili (metin tenkit ve tahkikleri, tarihî, edebî ve teolojik eserlerin tercümelerinin yanı sıra edebiyat tarihi, din ve hatta İslam ülkelerinin halkını ve âdetlerini anlatan genel tarih kitapları) gibi hatırı sayılır ölçüde bilimsel yayınlarla iftihar ediyordu. On altıncı yüzyıldan itibaren Arapça, Farsça ve Türkçenin gramer kitapları ve sözlükleri Avrupalı bilim adamlarının kullanımındaydı. İslamın klasik ve kutsal kitap dili olan Arapçaya dünyanın o dönemki hakimlerinin dilleri olan Farsça ve Türkçeden daha çok önem verildiği şüphesiz önemli bir noktadır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupalı ve daha sonra onlara ilaveten Amerikalı bilim adamları antik dönemin kaybolmuş ve unutulmuş dillerini ve eserlerini ortaya çıkartmak, çözmek ve yorumlamak ve böylece tarihin eski ve görkemli bir dönemini kurtarma işine girişmişlerdir. Bu tür merakı paylaşmayan ve bundan dolayı da ne yapıldığını kavramayanlar tarafından bu faaliyetler önceleri anlaşılmaz olarak, sonraları da şüphe ile karşılandı.

İslam dünyası ise Batı'nın bu alakası ile kıyaslanamayacak bir şekilde Hıristiyan medeniyetine karşı tam bir ilgisizlik sergilemiştir. Müslümanların, sınırların ötesindeki barbarları küçük görmeleri ilk başta anlaşılabilir ve hatta makul karşılanabilirdi. Fakat bu tavır, Batı'yı barbar olarak değerlendirip küçük görmenin artık doğru olmaktan çıkmasından ve hatta gülünç bir şekilde yanlış hale gelmesinden uzun bir zaman sonraya kadar da devam etti.

Zaman zaman Avrupalıların Arapçaya ve diğer Doğu dillerine ilgisinin emperyalizme yardımcı olduğu veya zaman aralığı dikkate alınırsa öncü olduğu ileri sürülmüştür. Şayet durum böyleyse, Arapları ve Türkleri böyle yağmacılık amacına sahip olmamak konusunda aklamalıyız. Zira Araplar, İspanyolcaya veya Latinceye karşı çok merak göstermeden, İspanya'da 800 yıl geçirdiler. Osmanlılar 500 yıl, Güneydoğu Avrupa'yı yönettiler ve bu zamanın büyük bir bölümünde, onlara fayda sağlayabilecek olan ne Yunanca ne de diğer bir Balkan veya Avrupa dilini öğrenme sıkıntısına girmediler. Çevirmenlere ihtiyaç duyunca bu ülkelerden mühtedileri ve diğerlerini

istihdam ettiler. Yayılmakta olan Batı, dünyanın geri kalan kısmının gündemine kendini zorla getirene kadar *Occidentalism* diye bir şey yoktu. Benzer tavırları günümüz Amerikasında da görmemiz mümkündür.

Bugün Batı'da, bizim terörizme karşı olarak gördüğümüz, teröristlerin ise inançsızlığa karşı olarak sundukları bir savaşla meşgulüz. Bunu, her iki taraftan bazı kişiler medeniyetler arasında, diğer bazı kimseler ise dinler arasında bir mücadele olarak görmektedir. Şayet onlar haklıysa ve onların görüşünü destekleyen çok belirti varsa, bu iki 'din tarafından belirlenen medeniyet' arasındaki çatışma sadece aralarındaki farklılıklardan değil aynı zamanda benzerliklerinden de kaynaklanmaktadır. Hatta bu benzerliklerde gelecekte daha iyi bir anlayış için ümit bile bulunabilir.